su se na skupštini u manastiru Ostrogu crnogorski i bokeljski rodoljubi izrazili za borbeno jedinstvo, narodnu slobodu i odlučnu borbu do pobjede protiv fašističkog okupatora i narodnog neprijatelja (1—2); dokumenti pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru i Boku iz 1941. (3—4); naredbe Glavnog štaba i Štaba zetskog odreda od kraja 1941. (5—6). U izvornu građu valja ubrojiti i prijevod *Memoara bosansko-hercegovačkog* (3—4), upućena 1886. na francuskom jeziku »prijateljima slobode i pravde, koji zasjedavaju u parlamentima i uopšte predstavnicima naroda i javnog mnijenja.« Prevodilac I. Plamenac smatra »nesumnjivim« autorom memoara Vasu Pelagića, ali ne navodi razloge ovom mišljenju. U spisu se prikazuje vladavina Austro-Ugarske u okupiranoj Bosni i Hercegovini. Usprkos nepravilnom stanovištu u nacionalnom pitanju (prema kojem u Bosni i Hercegovini žive samo Srbi), važan je to historijski dokumenat o eksploataciji narodnih masa od strane Austro-Ugarske (golem porast eksekucija kod prikupljanja, poreza, velik broj osuda i dr.).

P. D. *Šerović* objavljuje »sitne priloge«: *Prilozi za proučavanje narodnog života u Boki Kotorskoj u prošlosti* (1—2); *Nekoliko riječi o imenu varoši Hercegnovoga; O rasprostranjenosti ličnog imena Njegoš* (5—6). Pisac utvrđuje, da se ime Hercegnovi dokumentarno pojavljuje 1726. i da prezime Njegoš potječe od ličnog imena Njegoš, koje se 1740. spominje u Boki. (Naknadno donosi podatak o posebnom imenu Njegoš u Boki iz 1705.)

Iz ovog se pregleda vidi, da Istoriski Zapisi uglavnom ispunjavaju zadaću, koju im je uredništvo namijenilo. Vrijednost ponekog priloga nesumnjivo bi porasla, da se više pažnje posvetilo njegovoj naučno-kritičkoj strani. Premda je uredništvo u svojoj »Riječi« zamolilo suradnike, »da u svojim prilozima redovno naznačuju izvore i literaturu kojom su se služili«, ipak su se neki suradnici oglušili ovom opravdanom pozivu; don Anton Milošević zadovoljava se općom napomenom, da svoj članak piše »na osnovu arhivskih podataka i raznih istoriskih izvora«, a ni don Niko Luković ne potkrijepljuje svoje tvrdnje potrebnom argumentacijom.

*Tomo Čubelić*

## JAGOŠ JOVANOVIĆ, STVARANJE CRNOGORSKE DRŽAVE I RAZVOJ CRNOGORSKE NACIONALNOSTI. ISTORIJA CRNE GORE OD POČETKA VIII. VIJEKA DO 1918. GOD. CETINJE 1948., IZD. NARODNE KNJIGE, STR. 448.

Pisac ove knjige, Jagoš Jovanović, direktor Više pedagoške škole u Cetinju, kaže u predgovoru, da mu je bila namjera, »da na osnovu dokumenata i vjerne istoriske građe osvijetli vjekovnu oslobodilačku borbu crnogorskog naroda, da iznese pregledno njegov istoriski razvoj, da pronađe uslove pod kojima je stvarana crnogorska država i pod kojima je kasnije (od sedamdesetih godina prošlog vijeka) počela da se izgrađuje njegova nacionalna država.« Literatura, koju poimenično navodi, uglavnom je starija, iz vremena prije prvoga svjetskog rata, ali se — kako sam ističe — koristio i neobjelodanjenom arhivskom građom. Opravdavajući se »relativno kratkim vremenom koliko je radio na ovom djelu«, pisac je svijestan njegove nepotpunosti, ali napominje, da je »potpuno mogućno« dati »sistematsku istoriju crnogorskog naroda«, ako to bude »posao više ljudi od nauke.« Knjigu namjenjuje »širokim narodnim masama i učenicima srednjih

i stručnih škola«, ali naviješta i daljnji rad na ovom djelu, kao »svoj prilog pravilnom prilaženju događajima u vezi sa istorijom crnogorskog naroda.«

Kako djelo Jagoša Jovanovića nije u osnovi zadovoljilo potrebe pravilnoga historijsko-materijalističkog osvjetljavanja, tumačenja i prikazivanja prošlosti Crne Gore, potrebno je upozoriti na nedostatke, kojima obiluje ovaj najnoviji pokušaj pisanja historije Crne Gore. Svakako treba pri tom uzeti u obzir teškoće, koje nameće tako zamašan i odgovoran posao. Dosadašnji prikazi historije Crne Gore većinom su ili romantično, idealističko prepričavanje i uveličavanje događaja iz historije crnogorskog naroda ili tendenciozno izvrtanje historijskih činjenica.

Djelo se sastoji od slijedećih poglavlja: Stvaranje crnogorske države; Crna Gora od kraja XV. do kraja XVII. vijeka; Razvoj međuplemenskih odnosa u pravcu zajednice plemena i stvaranja opšteplemenske vlasti: Rad Vladike Petra I. na organizovanju državne vlasti; Oformljenje centralne državne vlasti u Crnoj Gori — Stapanje crnogorskih plemena u crnogorski narod; Učešće Crne Gore u oslobodilačkom ratu 1875.—1878. god.; Razvoj Crne Gore kao nacionalne države. Već naslovi ovih poglavlja pobuđuju sumnju u »pravilno prilaženje događajima.« Podjelu je trebalo izvršiti na osnovi velikih historijskih promjena u toku stoljetnih klasnih sukoba u razvoju Crne Gore; u njoj se moralo izraziti doista historijsko značenje unutarnjih i vanjskih događaja u tom razvoju. Borba radnih eksploatiranih masa s vladajućom klasom eksploatatora nije došla do izražaja u ovoj podjeli. Pretenciozan naslov knjige o stvaranju crnogorske države i razvoju crnogorske nacionalnosti zanio je pisca u tolikoj mjeri, da je uopće smetnuo s uma osnovicu svakoga historijsko-materijalističkog prikazivanja — klasnu borbu kroz historiju Crne Gore.

Da se pisac upravljao produbljenim, marksističkim shvaćanjem historije, jamačno ne bi onako površno, nepotpuno i nejasno prikazao ekonomski i socijalni razvoj crnogorskog naroda. Ono, što je o tome rekao, ne daje pravilne i jasne slike o porastu proizvodnih snaga i njihovu utjecaju na društvene odnose. Ekonomskom je razvoju posvetio uopće malo pažnje, te je on uglavnom ostao neobrađen. Njegova se problematika ne može nikako iscrpsti konstatacijom, da su Crnogorci do oslobodilačkog rata sedamdesetih godina prošloga stoljeća »malo osjećali potrebu da razgranaju radinost i uvećavaju proizvodnju sa svojih imanja« (str. 341)! Ali ni prikaz kasnijeg razvoja nije potpun. Prodiranje stranog kapitala u Crnu Goru (napose talijanskog) nije dovoljno prikazati samo kao kapitalističku eksploataciju, nego i kao imperijalistički prodor Italije na Balkanski poluotok, a ne valja pri tom previdjeti ni parazitizam vladajućeg sloja u Crnoj Gori.

Jednako su zanemarene i promjene u društvenoj strukturi Crne Gore. Svoju tvrdnju, »da je već pri kraju VIII. i tokom IX. vijeka bio lagan, ali siguran proces raspadanja rodovskog društvenog uređenja« (str. 7), pisac ne potkrijepljuje nikakvim dokazima. Pojmove sebra i meropha nije dovoljno objasnio. Govoreći o nemogućnosti razvoja feudalizma u planinskoj Gornjoj Zeti, on daje samo maglovitu sliku o tome važnom pitanju: zadovoljava se time, da navede plaćanje dimnine i travnine od strane naroda u dokaz, da je stari rodovski poredak bio ondje još uvijek vrlo jak (str. 61). Da bi objasnio prinudno plaćanje manastirskih poreza, on napominje, da se to postizavalo »jedino klevetom i molbama, što je više ličilo na davanje milostinje manastiru, nego na neku obvezu od strane seljaka« (str. 64). Prikaz izbora plemenskih i bratstveničkih glavara također je izrazito romantičan; prema mišljenju pisca glavarske su porodice mogle to pravo zadržati »samo dotle, dok su se njihovi nasljednici isticali pred svojim suplemenicima hrabrošću i vještinom« (str. 66). Ističući da su plemenski glavari primali darove i mito od Turaka te uspijevali utjecati na svoja plemena da budu pokorna turskoj vlasti i da plaćaju harač, pisac pridaje osobito značenje svećenstvu, kojega je »uloga za ono vrijeme bila istoriski na-

predna« (str. 68). Pisac, uostalom, i dalje podržava mišljenje, da »povremeno prisilno skupljanje harača nije moglo biti dokaz da crnogorska plemena priznaju tursku vlast« (str. 70). Nedosljednost u osnovnim pogledima postaje napose očevidnom, kada tvrdi, da je znatan dio crnogorskih feudalaca prešao na islam zbog svojih interesa i povlastica, a da rodovski poredak nije mogao biti uništen ni u staroj feudalnoj državi, niti u novim prilikama poslije dolaska Turaka u Crnu Goru (str. 59). U prikazu novijega doba pisac nije objasnio izvore bogaćenja vodećih ličnosti (vladika, senatora i dr.) niti uzroke proširenoj korupciji i nepravdi.

Iznošenju političkih događaja pisac je posvetio nerazmjerno mnogo mjesta. Upravljajući se prije svega mišlju, da objasni postanak crnogorske države, on je knjigu pretrpao brojnim pojedinostima i pri tom često skrenuo s glavne historijske problematike. Političke borbe prikazuje pretežno kao sukobe pojedinaca, ali ne daje ni objektivan sud o postupcima pojedinih ličnosti (nedjela kneza Danila — strijeljanje četrdeset Pipera zbog neplaćanja poreza, likvidacija kneževih protivnika naručenim ubijstvima i t. d.). Nije u skladu s historijskim činjenicama ni tvrdnja, da je držanje vladike Petra II. god. 1848. bilo potpuno napredno; odlikovanje Knićanina, kao i vladičina ponuda, da pošalje pomoćne odrede vojsci cara Nikole I. za ugušenje madžarske revolucije, govore dosta rječito.

Opširno opisivanje manje značajnih i sporednih događaja na uštrb je potrebnoj sažetosti prikaza. Tako se, uz ostalo, prikaz nastojanja vladike Petra I., da obuzda međusobne borbe bratstava i plemena, sasvim nepotrebno opterećuje tekstom zaklinjanja i kletvi, a ne govori se o dubljim uzrocima ovih borbi. Sukobi s francuskom vojskom u početku XIX. st. daju se epskom opširnošću, a istodobna borba srpskog naroda za oslobođenje prikazuje se blijedo i površno. Ovaj najznačajniji događaj u historiji južnoslavenskih naroda onoga doba opisuje se svega na dvije strane, ali se zato nevažnom dijalogu vladike Petra I. s maršalom Marmontom daje dvostruki broj strana. Teži je svakako propust, ako se ne pridaje dovoljno značenje pomoći crnogorskih narodnih masa njihovoj braći, srpskim ustanicima. Čini se, da pisac nije uopće dosta nepristran u odnosu prema Srbiji. Tako on nastoji isključivu krivnju u »bombaškoj aferi« (1907.) baciti na službenu Srbiju. Ni razvoj jugoslavenske misli i nacionalno-revolucionarne propagande među južnim Slavenima u Austro-Ugarskoj nije pravilno prikazan; pisac ga jednostavno istovetuje s velikosrpskom propagandom i tvrdi, da je Austro-Ugarska radila svim sredstvima, »kako bi uspješnije paralizirala velikosrpsku propagandu, koja se jako osjećala u Bosni i Hercegovini, a i u ostalim južnoslavenskim oblastima u okviru austrougarske države« (str. 376).

Vanjsko-politički događaji, koji su utjecali na historiju Crne Gore, često se nedovoljno, a ponekad i krivo prikazuju. Opisujući prilike na Balkanu poslije Krimskog rata pisac kaže, da je Balkan postao »grozničavo poprište izukrštanih interesa zapadnih velikih sila (Engleske, Francuske i Austrije)« (str. 268); ne spominje pri tom carističke Rusije, koja je tada također imala značajne interese na Balkanu i zbog njih odlučno utjecala na razvoj balkanskih naroda u XIX. i XX. stoljeću. Piscu kao da nije poznata ni lukava igra Austro-Ugarske u odnosu prema Rusiji u pitanju aneksije Bosne i Hercegovine; svakako je netočno tvrđenje, da se Beču nije žurilo s aneksijom (str. 376). Nedovoljnu objektivnost pokazuje pisac i u ocjeni postupaka nekih odgovornih ličnosti. Ne osuđuje na pr., samovoljno držanje kralja Nikole za vrijeme teških dana po Srbiju ljeti 1915., kad je on — ne konzultirajući se sa srpskim štabom, na što se je obvezao — podsjeo Skadar; pitanje ne iscrpljuje nikako konstatacija, da je »u srpskim vojnim i političkim krugovima prevladavalo mišljenje da je kralj Nikola u tajnim vezama s Austrijom« (str. 415).

Kako ovo djelo dopire do godine 1918., u njemu se opisuju i događaji u vezi s oslobođenjem Crne Gore od austrijske okupacije i njenim ujedinjenjem sa Srbijom. Ovaj posljednji dio knjige obrađen je samo djelomično i ne daje cjelovite slike o tadanjim značajnim zbivanjima u Crnoj Gori. Stanovište kralja Nikole prema ujedinjenju prikazano je nejasno i nepotpuno; uloga omladine tek je napomenuta. Pisac jednostavno konstatira, da su »narodne mase htjele ujedinjenje sa Srbijom« (str. 434), ali da je »narod shvatao da se sve to radi i odlučuje bez njegovog znanja i da ga niko ne konzultuje o tako važnim događajima od kojih zavisi njegova dalja sudbina« (str. 432); nije dakle prikazao snage narodnih masa, njihovo stanovište i zahvat u borbi za ujedinjenje.

Historija se jednog naroda ne može razumjeti, ako se prikazuje bez uže veze s razvojem susjednih naroda i zemalja. Pisac je doduše nastojao da ispuni i taj zadatak, ali se ne može reći, da je to uradio, kako treba. Iznenađuje, s kakvim predodžbama pristupa napose hrvatskoj historiji, utoliko više, jer se radi o udžbeniku, koji treba da u mnogom oblikuje mišljenje i poglede omladine. Tako se vjekovna borba hrvatskog naroda protiv Venecije za jadransku obalu prikazuje isključivo kao upadi Madžara, kao težnja Madžarske da zavlada Jadranom. Kako su pojmovi Ugarska i Ugrin bili u feudalno doba oznake staleške i državne pripadnosti, a ne nacionalne pripadnosti, pisac griješi kad ih istovjetuje s izrazima Madžarska i Madžar. On piše: »U bici kod Šibenika madžarska mornarica zadala je osjetne gubitke mletačkoj pomorskoj snazi« (str. 27). Bila je to hrvatska mornarica, koja je za vrijeme Ludovika I. Anžuvinca iznijela jednu od najvećih pobjeda nad Venecijom, pa je tada i Zadar opet ušao u sklop hrvatsko-ugarskoga kraljevstva. Ne odgovara poznatim historijskim činjenicama ni to, ako se urota zrinsko-frankopanska prikazuje *samo* kao stvar hrvatskih feudalaca (str. 79). Pogotovu je, u najmanju ruku, netočno nazivati hrvatskog bana »zagrebačkim banom« (str. 117)!

Pripovjedalačka opširnost u načinu izlaganja neobično umara čitaoca i ne prinosi ništa boljem i dubljem razumijevanju događaja. Skretajući često na usko i ograničeno područje nebitnih pojedinosti, pisac gubi jasnoću u prikazivanju, što se u djelima, koja se pišu zbog populariziranja historije, ne bi smjelo dogoditi. Upotrebu knjige u srednjim školama otežava povrh toga znatan broj netočnosti, nagomilanost materijala i nepreglednost u prikazu. Možda je krivica na kratkoći vremena i brzini u radu, ali djelo ostavlja najzad utisak nepotpunosti i nedovoljne naučne ozbiljnosti. Uostalom, knjiga bi — prema mišljenju pisca — trebala da zadovolji tek »najosnovnije potrebe« širokih masa i omladine, a prava historija crnogorskog naroda »trebalo bi da bude posao više ljudi od nauke, koji bi morali stalno ispitivati i proučavati sav materijal i svu istorisku građu o Crnoj Gori.« Ali je osnovni preduvjet za uspjeh ovakvog rada, da se njegovi sudionici dobro upoznaju s metodološkim zahtjevima napredne historijske nauke i da priđu svom radu s punom sviješću o težini pokušaja, da se ovi zahtjevi primijene na konkretnu historijsku zbilju Crne Gore i njezina naroda.

*Tomo Čubelić*

# HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA I 1948 BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

## REDAKCIONI ODBOR

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

## GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIĐAK

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

ZAGREB